

Ελένη Τούντα

*Αντιλήψεις περί translatio imperii
στη Δυτική Αυτοκρατορία τον 12ο αι.:
ιδεολογία - πολιτική πράξη - προπαγάνδα*

ΛΕΥΚΗ

Ανήμερα των Χριστουγέννων του έτους 800 στον ναό του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη και ενώ την ώρα της θείας λειτουργίας ο βασιλιάς των Φράγκων Κάρολος (768-814) είχε γονατίσει και προσευχόταν, ο πάπας Λέων Γ' (795-816) τοποθέτησε επί της κεφαλής του ένα στέμμα. Η κίνηση αυτή έδωσε το έναυσμα στους συγκεντρωμένους πιστούς να ξεσπάσουν σε επευφημίες: «Στον Κάρολο, ευσεβέστατο Αύγουστο από τον Θεό εστεμμένο, μέγα και ειρηνοποιό αυτοκράτορα, (ας χαρίζεται) ζωή και νίκη»¹. Με αυτήν την κατά τη γνώμη μου μέχρι τελευταίας λεπτομέρειας σκηνοθετημένη τελετή, ανέτειλε στη Δυτική Ευρώπη η νέα αυτοκρατορική εποχή. Παράλληλα άρχισε να καλλιεργείται η θεωρία περί *translatio imperii*, περί τη μεταφορά δηλαδή της έδρας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από την Κωνσταντινούπολη στη Ρώμη. Η προαναφερθείσα στέψη αφείρεσε από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες το δικαίωμα στον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο και την –θεωρητική βέβαια– οικουμενική εξουσία και κατέστησε τον Κάρολο συνεχιστή της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής παράδοσης.

Η αφορμή, στην οποία κατά πάσα πιθανότητα η Αγία Έδρα στηριξε την αναγκαιότητα της στέψης ενός νέου ρωμαίου αυτοκράτορα, ήταν η διακυβέρνηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από μία γυναίκα, την Ειρήνη (797-802), γεγονός που σύμφωνα με τις πολιτικές αντι-

* Το άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη και ανεπτυγμένη μορφή του κειμένου της ανακοίνωσης που δόθηκε στο ΚΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο στη Θεσσαλονίκη στις 26 Μαΐου 2007.

1. Vita Leonis III (ed. L. Duchesne), στο *Le Liber Pontificalis*, τόμ. I, Paris 1955, σ. 7: Post haec, advenientem diem Natalis domini nostri Iesu Christi in iamdicta basilica beati Petri apostoli, omnes iterum congregati sunt. Et tunc venerabilis et almfificus presul manibus suis propriis pretiosissima corona coronavit eum. Tunc universi fideles Romani videntes tanta defensione et dilectione quam erga sanctam Romanam ecclesiam et eius vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu atque beati Petri clavigeri regni caelorum, exclamaverunt: «Karolo, piissimo Augusto a Deo coronato, magno et pacifico imperatore, vita et victoria!»... Et ab omnibus constitutus est imperator Romanorum. Illico sanctissimus antistes et pontifex unxit oleo sancto Karolo, excellentissimo filio eius, rege, in ipso die Natalis domini nostri Iesu Christi.

λήψεις περί την αυτοκρατορική αρχή καθιστούσε τον θρόνο κενό². Την ίδια περίπου εποχή (c. 750-850) η Ρωμαϊκή Εκκλησία, για να μπορέσει να νομιμοποιήσει το δικαίωμα του ποντίφηκα να απονέμει τον αυτοκρατορικό τίτλο, παρουσίασε το πλαστό έγγραφο της Κωνσταντινείου Δωρεάς, το *Constitutum Constantini*, κατά το οποίο ο Μέγας Κωνσταντίνος (324-337), μεταφέροντας την έδρα της Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, παρέδωσε στον πάπα Σίλβεστρο Α΄ (314-335) και τους διαδόχους του το ανάκτορο του Λατερανού, το αυτοκρατορικό στέμμα και την εξουσία σε ολόκληρο το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας³. Η Κωνσταντινείος Δωρεά, όπως γίνεται κατανοητό, αποτέλεσε τη βάση τόσο για τις εδαφικές αξιώσεις του παπισμού στη Ρώμη και την ευρύτερη περιοχή, το *patrimonium beati Petri*, όσο και για την ανάληψη κοσμικής εξουσίας στη Δύση⁴.

Σύμφωνα με την παπική ιδεολογία περί *translatio imperii* ο ρωμαίος ποντίφηκας ήταν ο μόνος που είχε *de iure* το δικαίωμα να απονέμει τον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο. Οι ρωμαίοι πολίτες έγιναν εκ νέου ο αυτοκρατορικός λαός που με τις επευφημίες του επιβεβαίωνε την απονομή του αυτοκρατορικού αξιώματος, και ο δυτικός αυτοκρά-

2. W. Ohnsorge, *Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Großen*, στο Του ιδίου, *Konstantinopel und das Okzident. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, 1966, σ. 49-72.

3. Παρατίθενται δύο χαρακτηριστικά χωρία της Δωρεάς: *Constitutum Constantini* (ed. H. Fuhrmann), στο MGH *Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum*, τόμ. 10, 1968, c. 14, σ. 86: ...Pro quo concedimus ipsis sanctis apostolis, dominis meis, beatissimis Petro et Paulo et per eos etiam beato Silvestrio patri nostro, summo pontifici et universali urbis Romae papae, et omnibus eius successoribus pontificibus, qui usque in finem mundi in sede beati Petri erunt sessuri, atque de presenti contradimus palatium imperii nostri Lateranense, quod omnibus in toto orbe terrarum praefertur atque praecellet palatiis, deinde diademam videlicet coronam capitis nostri simulque... c. 17, σ. 93: ...Romae urbis et omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates saepefato beatissimo pontifici, patri nostro Silvestrio, universali papae, contradentes atque relinquentes eius vel successorum...

4. Για το θέμα αυτό βλ. μεταξύ άλλων J. Canning, *A History of Medieval Political Thought 300-1450*, London, 1998² (1996) σ. 73-74. Επίσης W. Ohnsorge, *Das Constitutum Constantini und seine Entstehung*, στο Του ιδίου, *Konstantinopel und das Okzident*, ό.π., σημ. 2, σ. 93-162. Σημείο αναφοράς αποτελεί επίσης η μελέτη του D. Maffei, *La donazione di Constantino nei giuristi medievali*, Milano, 1969² (1964), όπου ερευνάται η θέση της Δωρεάς στο Δημόσιο και Κανονικό Δίκαιο των μεσαιωνικών χρόνων. Για τις γνώσεις των Βυζαντινών επί της Κωνσταντινείου Δωρεάς βλ. επίσης P. J. Alexander, *The donation of Constantine at Byzantium and its earliest use against the Western Empire*, στο Του ιδίου, *Religious and Political Thought in the Byzantine Empire*, London, 1978, σ. IV 11-26a.

τορας ήταν ο μοναδικός κύριος της οικουμένης⁵. Οι πρώτοι δυτικοί αυτοκράτορες, οι Φράγκοι βασιλείς, δυσκολεύτηκαν κατ' αρχάς να ενστερνιστούν την παπική ιδεολογία, καθώς στις ρίζες της φραγκικής βασιλικής ιδέας η ρωμαϊκή κληρονομιά και η έννοια της οικουμενικότητας δεν διαδραμάτιζαν κανένα ρόλο. Ειδικά στις σχέσεις τους με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες το μόνο που επιδίωκαν οι Φράγκοι, ήταν η αναγνώριση της ισοτιμίας του Φραγκικού Βασιλείου με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁶. Καθώς όμως η φραγκική αυτοκρατορική ιδέα δεν μπορούσε να στηριχτεί σε κανένα ιστορικό προηγούμενο, άρχισε σταδιακά να χάνει έδαφος υπέρ της παπικής αντίληψης περί *translatio*. Με το πέρασμα των χρόνων η στέψη στη Ρώμη από τον ποντίφηκα κατέστη παράδοση και οι Φράγκοι, και εν συνεχεία οι Γερμανοί ηγεμόνες, άρχισαν να οικειοποιούνται τον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο και να αποδέχονται την από αυτόν απορρέουσα έννοια της οικουμενικότητας.

Παράλληλα όμως, κυρίως από τον 11ο αι., την εποχή των Σαλίων αυτοκρατόρων, των οποίων οι διαμάχες με τον παπισμό συγκλόνισαν τη Δύση, και ύστερα, άρχισε να διαμορφώνεται στην αυτοκρατορική αυλή μία ιδιαίτερη θεώρηση περί *translatio imperii*, η οποία σε αντίθεση με την παπική, τόνιζε ότι η Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε *a Graecis ad Francos* με τη θέληση του Θεού και χάρη στους κατακτητικούς πολέμους του Καρλομάγνου στην Ιταλία. Επιπλέον παρουσίαζε τους Φράγκους ως τον νέο αυτοκρατορικό λαό και τους γερμανούς ηγεμόνες ως τους μόνους υπεύθυνους να εκλέγουν τον δυτικό αυτοκράτορα και ήθελε τη στέψη στη Ρώμη επιβεβαιωτική και όχι συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος⁷. Ποτέ άλλωστε, τουλάχιστον έως τον 12ο αιώνα, οι δυτικοί αυτοκράτορες δεν καλλιέργησαν μία ιμπεριαλιστική σκέψη και δεν ήγειραν εξουσιαστικές αξιώσεις επί της Βυζαντινής

5. W. Goetz, *Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenken und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, 1958, σ. 62-67, 137-156.

6. W. Goetz, *ό.π.*, σ. 68-76. W. Ohnsorge, *Das Kaisertum*, *ό.π.*, σημ. 2, σ. 72-92. Πιο αναλυτικά στο W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, 1947, σ. 15-47.

7. W. Goetz, *ό.π.*, σημ. 5, σ. 77-137. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, *ό.π.*, σ. 47-88. G. Koch, *Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*, [Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, 20], Wien-Köln-Graz, 1972, σ. 210.

Αυτοκρατορίας, για να επιβεβαιώσουν κατ' αυτόν τον τρόπο την -θεωρητική- οικουμενικότητα της εξουσίας τους⁸.

Η Δυτική Αυτοκρατορία όμως δεν παγίωσε ποτέ μία συγκροτημένη θεωρία περί την αυτοκρατορική εξουσία, η οποία θα προσδιόριζε τη θέση του δυτικού imperium στην οικουμένη και θα καθόριζε τις σχέσεις του με τα άλλα πολιτικά μορφώματα και κυρίως με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία αντιμετώπιζε τους δυτικούς αυτοκράτορες ως σφετεριστές του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου⁹. Τα ιδεολογικά σχήματα που παρουσιάζονταν με την πάροδο των αιώνων στη δυτική αυτοκρατορική αυλή, σχηματίζονταν κυρίως ως αντίδραση σε συγκεκριμένες πολιτικές καταστάσεις¹⁰. Ακόμη και η αυτοκρατορική εκδοχή περί *translatio imperii* και η στέψη του Καρόλου του Μεγάλου το 800 υπεβάλετο κατά καιρούς σε διαφορετικές ερμηνείες ανάλογα με τη διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού και τις ιδιαιτερότητες των αντιπάλων. Η κατάσταση αυτή λειτουργούσε, κατά τη γνώμη μου, διττά στη δυτική αυτοκρατορική αυλή: μπορούσε τόσο να προκαλέσει ιδεολογική σύγχυση και αντίστοιχη πολιτική αδυναμία, όσο όμως και να οδηγήσει σε γόνιμες ιδεολογικές διεργασίες που ενίσχυαν τις αυτοκρατορικές θέσεις.

Αυτή η ιδεολογική σύγχυση αλλά και οι αντίστοιχες διεργασίες που χαρακτήριζαν τη δυτική αυτοκρατορική αυλή εξαιτίας της έλλειψης μίας παγιωμένης θεωρίας περί την Αυτοκρατορία είναι το θέμα αυτού του άρθρου. Πιο συγκεκριμένα, αντικείμενο μελέτης είναι οι απόψεις περί *translatio imperii* που διατυπώθηκαν στην περίοδο των πρώτων Staufer αυτοκρατόρων, του Κορράδου Γ' (1138-1152) και του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα (1152-1190), και μάλιστα σε μία εποχή, τον 12ο αι., κατά την οποία οι δύο μεσαιωνικές Αυτοκρατορίες ήρθαν σε άμεση επαφή, τόσο σύμπραξης όσο και αντιπαράθεσης. Τη μεταξύ τους συμμαχία την προώθησε η ύπαρξη ενός κοινού εχθρού, των Νορμανδών βασιλέων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, οι οποίοι στο πλαίσιο της οικουμενικής αυτοκρατορικής ιδέας αντιμετώπιζονταν και α-

8. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, ό.π., σημ. 6, σ. 78-79.

9. Ε. Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* [ελλ. μτφρ. Τ. Δρακοπούλου], Αθήνα, 1988, σ. 44-69. D.M. Nicol, *Byzantine political thought*, στο J.H. Burns (επιμ.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge, 1993, σ. 51-79. Ε. Χρυσός, *Το Βυζάντιο και η διεθνής κοινωνία του Μεσαίωνα*, στο Του ιδίου (επιμ.), *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη* (Πρακτικά του 16ου Διεθνούς Συμποσίου), Αθήνα, 2005, σ. 59-78.

10. Μ. Βέλλας, *Αυτοκρατορική οικουμενικότητα και κρατική κυριαρχία. Η Δυτική Αυτοκρατορία και το «Δεσποτάτο» της Ηπείρου στο σύστημα πολιτικών ιδεών του 13ου αι.*, Αρτα, 1991, σ. 1-6.

πό τις δύο Αυτοκρατορίες ως καταπατητές των νοτιοϊταλικών εδαφών και σφετεριστές του βασιλικού τίτλου¹¹. Τη σύγκρουση προκάλεσαν οι ενέργειες του βυζαντινού αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180), να αποκαταστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα παλαιά νοτιοϊταλικά της εδάφη, επιβεβαιώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την οικομενικότητα και επομένως τη μοναδικότητα του βυζαντινού *imperium*. Η διαπραγμάτευση του θέματος γίνεται μέσα από τρεις πηγές που εκτείνονται χρονικά περίπου από το 1140 έως και το 1190 και οι οποίες είναι δηλωτικές των ιδεολογικών προβληματισμών περί *translatio imperii*, που επικρατούσαν στη δυτική αυτοκρατορική αυλή κατά τις επαφές της με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Το 1135 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός (1118-1143), θέλοντας να δημιουργήσει έναν συνασπισμό εναντίον του Νορμανδού βασιλέα της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, Ρογήρου Β΄ (1105-1154), σήνησε συνθήκη φιλίας και συμμαχίας με τον δυτικό αυτοκράτορα Λοθάριο Γ΄ (1125-1137), στον οποίο μάλιστα προσέφερε στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση για την εκστρατεία που προετοίμαζε εναντίον του Νορμανδικού Βασιλείου¹². Αν και αυτή η βοήθεια, όσο τουλάχιστον οι πηγές επιτρέπουν να γνωρίζουμε, δεν έφτασε ποτέ στη Δύση, ο Ιωάννης Β΄ φρόντισε να συγχαρεί τον δυτικό αυτοκράτορα για την επιτυχία της εκστρατείας του (1136/37)¹³. Ο θάνατος του Λο-

11. Για την παρουσία των Νορμανδών στην Κάτω Ιταλία και Σικελία, την οργάνωση του Βασιλείου και τις αντιπαράθεσεις με τις δύο Αυτοκρατορίες, βλ. ενδεικτικά D. Matthew, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge, 1992.

12. *Annales Magdeburgenses* (έκδ. G.H. Pertz), στο MGH SS XVI, σ. 185₃₆₋₄₃: Anno Domini 1135. Imperator commemorationem sancti Petri ad vincula Nuenburch, et festivitatem sancti Laurentii et assumptionem sanctae Marie in Merseburch celebrat. Illuc confluebant cum primariis regni Bozislavus atque Othelricus duces, et legati Grecorum imperatoris, honorifica secum munera ferentes, pacem ab imperatore et amiciciam ac auxilium contra Ruokerum tirannum poscentes, qui partem Romani imperii et eciam terram Grecorum nimis vexaverat. Quibus decenter remuneratis, cum suis legatis Havelbergensi episcopo Anshelmo et ceteris eis remisit in propria. Οι ίδιες πληροφορίες και στους *Annales Erphesfurdenses* (έκδ. G.H. Pertz), στο MGH SS VI, σ. 540₂₆₋₃₈, για το έτος 1135. Βλ. F. Chalandon, *Les Comnènes*, Vol. II, 1: *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris, 1912, σ. 167-169.

13. Petri Diaconi, *Chronicon* (έκδ. W. Wattenbach), στο MGH SS VII, σ. 833_{2,4}: Anno Domini 1137. His porro diebus legati Iohannis Constantinopolitani imperatoris ad augustum Lotharium pervenerunt, congratulantes, et munera magna deferentes, propter victoriam contra Rogerium a Deo sibi collatam. Ο Λοθάριος Γ΄ πέτυχε σημαντικές νίκες με αποκορύφωμα την κατάληψη του Μπάρι τον Ιούνιο του 1137. Οι διαμάχες του όμως με τον ρωμαίο ποντίφηκα για το ποιος θα έχει την επικυριαρχία της κατακτηθείσης περιοχής και η ζέση του μεσογειακού καλοκαιριού που είχε εξαντλήσει τον δυτικό αυτοκρατορικό στρατό, ανάγκασαν τον αυτοκράτορα να επιστρέψει στη Γερμανία. Εξαιτίας

θάρου Γ' το 1137 δεν προκάλεσε τη διακοπή των σχέσεων μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών, καθώς ο Ιωάννης Β' προσέγγισε και τον επόμενο *rex Romanorum*, τον Κορράδο Γ', με στόχο τη συνέχιση της συμμαχίας εναντίον του Ρογήρου Β', ο οποίος είχε εδραιώσει την πολιτική του θέση ύστερα από την αναγνώριση του βασιλικού του τίτλου το 1139 από τον πάπα Ιννοκέντιο Β' (1130-1143)¹⁴. Ο Ιωάννης Β' πρότεινε μάλιστα για την ενίσχυση των φιλικών δεσμών μεταξύ των δύο αυτοκρατορικών αυλών τον γάμο του υιού του Μανουήλ με μία *regalis sanguinis puella* από τη δυτική αυτοκρατορική αυλή¹⁵.

Τέλη του 1140 ο Κορράδος Γ' απάντησε θετικά σε αυτήν την πρόταση, φροντίζοντας όμως να θέσει εμμέσως πλην σαφώς τους όρους που θα καθόριζαν τη συμμαχία των δύο αντιπάλων διεκδικητών της οικουμενικής εξουσίας. Δικαιολόγησε την απόφασή του να συμμαχήσει με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία με ένα επιχείρημα που αποτελεί μία διαφορετική προσέγγιση της *translatio imperii*, από αυτή που είχε διαμορφώσει ο δυτικός κόσμος: «Δεν υπάρχει φυλή, βασίλειο ή λαός, που δεν γνωρίζει ότι η δική σας νέα Ρώμη και λέγεται και είναι κόρη της δικής μας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, από της οποίας τις ρίζες προήλθαν τα κλαδιά και οι καρποί της»¹⁶. Η ευφυής αυτή διατύπωση υποβαθμίζει την οικουμενική εμβέλεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που ως «κόρη» δεν μπορεί να διεκδικήσει τα πρωτεία από τη «μητέρα-αυτοκρατορία», της οποίας αποτελεί απλώς ένα παρακλάδι. Στο σημείο αυτό η δυτικοαυτοκρατορική διπλωματία διατύπωσε μία εντελώς διαφορετική συλλογιστική, για να τονίσει την πρωτοκαθεδρία του δυτικού *imperium*. Στην ουσία αγνόησε την ίδια την έννοια της *transla-*

της απουσίας του στρατού ο Ρογήρος Β' μπόρεσε πολύ γρήγορα να ανακαταλάβει όλες τις απολεσθείσες περιοχές. Για το θέμα βλ. H. Houben, *Roger II. von Sizilien. Herrscher zwischen Orient und Okzident*, Darmstadt, 1997, σ. 71-74.

14. Ως αντάλλαγμα για την παπική απονομή του βασιλικού τίτλου ο Ρογήρος Β' αποδέχτηκε την επικυριαρχία της Αγίας Έδρας στο Βασίλειο της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, αναγνωρίζοντας στο πλαίσιο του φεουδαρχικού Δικαίου τον ποντίφηκα ως κύριό του. Βλ. H. Houben, *ό.π.*, σ. 74-75.

15. Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini *Gesta Frederici seu rectius Cronica* (έκδ. F. J. Schmale), στο *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, τόμ. 17, Darmstadt, 1965, I, 25, σ. 168: Circa idem tempus Iohannis regie urbis imperatoris apocrisarii, viri clarissimi Romanorum principem adeunt, tam confederationis vinculum ob Rogerii Siculi insolentiam inter duo imperia, Hesperia videlicet et Orientis, renovare cupientes quam in huius rei argumentum aliquam regalis sanguinis puellam filio suo in uxorem dandam postulantes. Στο εξής το έργο θα παρατίθεται ως Otto, GF.

16. Otto, GF, *ό.π.*, I, 26, σ. 170: Non est gens, regnum aut populus, qui non noverit nostre Romane rei publice vestram novam Romam et dici et fore filiam, ex huius radice ramos et fructus eius processisse.

tio, τόσο αυτής του 330 με τη μεταφορά της αυτοκρατορικής έδρας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη όσο και εκείνης του 800. Ουδέποτε η Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε στην Ανατολή. Το κέντρο της, «οι ρίζες της», βρίσκονταν πάντα στη Δύση. Στο Βυζάντιο, εγκαταστάθηκε η «κόρη» της, η Νέα Ρώμη, που ως συγγενικό πολιτικό μόρφωμα είχε το δικαίωμα να φέρει τον αυτοκρατορικό τίτλο, ο οποίος όμως ήταν περιορισμένης εδαφικής και επομένως πολιτικής εμβέλειας.

Για το ότι την εποχή εκείνη η δυτική αυτοκρατορική αυλή είχε ήδη διαμορφώσει την ιδέα περί την *translatio imperii a Graecis ad Francos*, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Ο επίσκοπος του Freising και ετεροθαλής αδελφός του γερμανού βασιλιά, Όθων (c. 1114/15-1158), ο οποίος και διασώζει την παραπάνω επιστολή, ήταν ο πρώτος μεσαιωνικός συγγραφέας που ασχολήθηκε τόσο διεξοδικά με την έννοια της *translatio imperii*¹⁷. Στο έργο του *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (συνετέθη μεταξύ των ετών 1147-1157), όπου εξετάζεται η ανθρώπινη ιστορία από τη δημιουργία του κόσμου έως την ανάληψη της εξουσίας του δυτικού *imperium* από τον Φρειδερίκο Α΄ Βαρβαρόσσα, ο επίσκοπος παρουσίασε την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου του Μεγάλου ως το γεγονός που σηματοδότησε τη μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας από την Ανατολή στη Δύση και αναφέρθηκε διεξοδικά στη διαδοχή των δυναστειών που μετά τους Καρολίδες ανήλθαν στον θρόνο του *imperium Romanum*¹⁸.

17. W. Goez, *ό.π.*, σημ. 5, σ. 112-128.

18. Παρατίθενται ενδεικτικά κάποια χωρία: Ottonis episcopi Frisingensis *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (έκδ. W. Lammers), στο *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, τόμ. 16, Darmstadt, 1974³, V, 31, σ. 420: Anno ab incarnatione Domini DCCC^oI^o, ab Urbe vero condita M^oD^oL^oI, Karolus XXX^oIII^o regni sui anno a summo pontifice ablato patricii nomine, coronatus omni populo ter acclamante: «Karolo augusto, a Deo coronato, magno et pacifico Romanorum imperatori vita et victoria», LX^{us}VIII^{us} ab Augusto imperator et augustus vocatur. Exhinc regnum Romanorum, quod a Constantino usque ad id temporis in urbe regia, scilicet Constantinopoli, fuit, ad Francos derivatum est. Otto, *Chronica*, VI, 17, σ. 456: Michi autem videtur regnum Teutonicorum, quod modo Romam habere cernitur, partem esse regni Francorum. Denique, ut in superioribus patet, tempore Karoli regni Francorum tota Gallia, id est Celtica, Belgica, Lugdunensis, omnisque Germania, a Rheno scilicet ad Illiricum, terminus fuit. Dehinc diviso inter filiorum filios regno aliud orientale, aliud occidentale utrumque tamen Francorum dicebatur regnum. In orientali ergo, quod Teutonicorum dicitur, deficiente Karoli stirpe primus, manente adhuc in occidentali Francia ex successoribus Karoli Karolo, ex gente Saxorum successit Heinricus. Cuius filius Otto, quia iam imperium a Longobardis usurpatum reduxit ad Teutonicos orientales Francos, forsan dictus est primus rex Teutonicorum, non quod primus apud Teutonicos regnaverit, sed quod primus post eos, qui a Karolo Karoli vel Karolingi, sicut et a Meroveo Merovingi, dicti sunt, ex alio, id est Saxonum, sanguine natus imperium ad Teutonicos Francos revocaverit. Sicut

Επομένως το ερώτημα που τίθεται, είναι γιατί η δυτική καγκελλαρία επέλεξε, προπαγανδιστικά κατά τη γνώμη μου, να χρησιμοποιήσει αυτήν τη μεταφορική έκφραση των συγγενικών σχέσεων αντί της καθιερωμένης θεωρίας της *translatio imperii*. Στο σημείο αυτό και για να φανεί καλύτερα η ιδεολογική σύγχυση που επικρατούσε στη δυτική αυτοκρατορική αυλή λόγω της έλλειψης μία στέρεα διαμορφωμένης θεωρίας περί την Αυτοκρατορία, πρέπει να αναφερθεί ότι κατά πάσα πιθανότητα η χρήση της αντίθεσης Νέα Ρώμη / Παλαιά Ρώμη έγινε κατά μίμηση της επιχειρηματολογίας που είχε αναπτύξει η Ρωμαϊκή Εκκλησία, στηριζόμενη στη διδασκαλία του Αυγουστίνου, για να τονίσει την πρωτοκαθεδρία της έναντι της Εκκλησίας Κωνσταντινούπολεως¹⁹. Ίσως η αιτία της χρήσης της συγκεκριμένης επιχειρηματολογίας στην επιστολή του Κορράδου Γ' έγκειται στο ότι ο ίδιος δεν ήταν σύμφωνα με την παράδοση νόμιμα εστεμμένος αυτοκράτορας. Το στοιχείο αυτό δεν αναιρούσε βέβαια στη δυτική σκέψη τη μεταφορά της έδρας της Αυτοκρατορίας από την Ανατολή στη Δύση. Εξάλλου ο γερμανός βασιλιάς ως *rex Romanorum* ήταν ο δυνάμει ρωμαίος αυτοκράτορας. Ο Κορράδος Γ' όμως μειονεκτούσε του βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς δεν είχε τελεστεί επισήμως η αυτοκρατορική του στέψη στη Ρώμη. Δεν είναι τυχαίο ότι στις επαφές του με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία οικειοποιούταν τον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο²⁰, ενώ αποκαλούσε τον βυζαντινό αυτοκράτορα, όπως φαίνεται στην *in-scriptio* της επιστολής, «αυτοκράτορα Κωνσταντινούπολεως»: «Ο Κορράδος με τη χάρη του Θεού αυτοκράτορας των Ρωμαίων σεβαστός, στον Ιωάννη με την ίδια χάρη αυτοκράτορα της Κωνσταντινου-

autem Merovingis deficientibus ac Karolis succedentibus regnum tamen mansit Francorum, sic et Karolis decedentibus ex alia familia seu lingua in uno tamen regno Ottones subintroiere.

19. Franz Dölger, *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*, στο Του ιδίου, *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Speyer, 1953, σ. 98-99. Η διδασκαλία του Αυγουστίνου: Augustinus, *De civitate Dei*, στο Corpus Christianorum Series Latina, XIV, 1, Turnholt, 1955, I. V, c. XXV, σ. 161: Cui (sc. στον Μεγάλο Κωνσταντίνο) etiam condere civitatem Romano imperii sociam, velut ipsius Romae filiam.

20. Για την οικειοποίηση από πλευράς Κορράδου Γ' του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και του προσδιοριστικού του *semper augustus*, βλ. W. Ohnsorge, «Kaiser» Konrad III. *Zur Geschichte des staufischen Staatsgedanken*, στο Του ιδίου, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt, 1958, σ. 371-379. Επίσης J. Schwarz, *Herrscher- und Reichstitel bei Kaisertum und Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert*, [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 22], Köln-Weimar-Wien, 2003, σ. 81-85.

πόλεως (απευθύνει) χαιρετισμό και την αδελφική του αγάπη»²¹. Η δυτική διπλωματία επιδίωκε να καταδείξει στους Βυζαντινούς την κατώτερη θέση τους έναντι του δυτικού, του μοναδικού στους αιώνες οικουμενικού *imperium* με σκοπό να τους αποτρέψει από το να εγείρουν ευρείες απαιτήσεις για τη σύναψη της συμμαχίας.

Ο θάνατος του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και του Κορράδου Γ΄ έφερε στους θρόνους των δύο Αυτοκρατοριών φιλόδοξους ηγεμόνες, των οποίων η πολιτική πράξη καθορίστηκε σε ένα μεγάλο βαθμό από την οικουμενική ιδεολογία, η οποία αποτελούσε εξάλλου αναφαίρετο συστατικό στοιχείο της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ιδέας. Η επεκτατική πολιτική του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στη Νότιο Ιταλία κατά την περίοδο 1155/56²² οδήγησε στη ρήξη των σχέσεων των δύο Αυτοκρατοριών, καθώς έθιγε τα κυριαρχικά δικαιώματα της Δυτικής Αυτοκρατορίας στον ιταλικό χώρο. Αυτό ήταν, πιστεύω, το έναυσμα που έλαβε ο δυτικός ηγεμόνας, Φρειδερίκος Α΄ Βαρβαρόσσα, ώστε να προβληματιστεί για τις ιδεολογικές βάσεις της εξουσίας του και να εμπλουτίσει σταδιακά τη θεωρία της *translatio imperii* με καινούργια στοιχεία, πρωτόγνωρα για τη δυτική αυτοκρατορική σκέψη.

Η αποτυχία της βυζαντινής εκστρατείας στη Νότιο Ιταλία δεν εμπόδισε τον Μανουήλ Α΄ να συνεχίσει τις προσπάθειές του για μία πιθανή αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας στον δυτικό χώρο. Γι' αυτόν τον λόγο κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (1159-1177) ενεπλάκη ουσιαστικά στις δυτικές πολιτικές υποθέσεις, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί από τη διαμάχη του Βαρβαρόσσα με τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄ (1159-1181) και τις πόλεις της Βορείου Ιταλίας. Ο Μανουήλ Α΄, σε αντίθεση με τον Φρειδερίκο Α΄, αναγνώρισε τον Αλέξανδρο Γ΄ ως νόμιμο κάτοχο του παπικού θρόνου και προσέφερε πολιτική και οικονομική ενίσχυση στις βορειοϊταλικές πόλεις που

21. Otto, GF, *ό.π.*, σημ. 16: Conradus Dei gratia Romanorum imperator augustus Iohanni eadem gratia Constantinopolitano imperatori salutem et fraternam dilectionem.

22. Για την εκστρατεία του Μανουήλ Α΄ στην Ιταλία βλ. F. Chalandon, *Les Comnènes*, τόμ. II, *Jean II Comnène et Manuel Comnène*, Paris, 1912, σ. 348-381. Επίσης P. Magdalino, *The Empire of Manuel Comnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993, σ. 56-61. Ο Magdalino θεωρεί ότι η εκστρατεία του Μανουήλ Α΄ και το σχέδιο της κατάληψης των παραλιακών πόλεων της Απουλίας στόχευε πρωτίστως στη διασφάλιση των ανατολικών συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από μελλοντικές επιθέσεις των Νορμανδών. Κατά τη γνώμη μου η οικουμενική ιδέα διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στη σκέψη του βυζαντινού αυτοκράτορα, όπως τουλάχιστον μπορεί κανείς να διακρίνει από τις πηγές που αφορούν τις σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών.

επιδίωκαν την αυτονομία τους από την αυτοκρατορική εξουσία²³. Το 1173 η αποχώρηση των Βυζαντινών αξιωματούχων από την Αγκώνα ύστερα από την –αποτυχημένη μάλιστα– πολιορκία της πόλης από τον δυτικό αυτοκρατορικό στρατό, σηματοδότησε και τη διακοπή των βυζαντινών επεκτατικών σχεδίων²⁴. Για να διατηρήσει ένα πλέγμα συμμαχιών στη Δύση, ο Μανουήλ Α΄ φρόντισε να προβάλει έντεχνα, όπως τουλάχιστον επιτρέπουν να διαγνώσουμε οι δυτικές πηγές, στους δυτικούς του συμμάχους την εκστρατεία του το 1175/76 εναντίον του σουλτάνου του Ικονίου, Κιλις Arslan, ως μία σταυροφορική κίνηση, παρ' όλο που στο Βυζάντιο σε καμία περίπτωση η εκστρατεία αυτή δεν περιβλήθηκε από μία τέτοιου είδους ιδεολογική νοηματοδότηση²⁵. Η προστασία όμως της Χριστιανοσύνης αποτελούσε καθήκον του θεόστεπτου αυτοκράτορα και επιβεβαίωνε ταυτόχρονα την οικουμενική και μοναδική φύση της εξουσίας του, ανάλογη με την οικουμενικότητα και τη μοναδικότητα της εξουσίας του ουράνιου άρχοντα.

Μετά την ήττα στο Μυριοκέφαλο (1176) ο βυζαντινός αυτοκράτορας απευθύνθηκε στον Φρειδερίκο Α΄ Βαρβαρόσσα και δεν δίστασε να διαδώσει ψευδείς ειδήσεις για την κατάσταση των σχέσεών του με τον σουλτάνο του Ικονίου. Έγραψε, λοιπόν, στον «βασιλιά των Αλαμανών», όπως αποκαλεί τον Φρειδερίκο Α΄ στην *inscriptio* της επιστολής, τα εξής: «Ο σουλτάνος υποτάχτηκε στην αυτοκρατορική μας εξουσία και στέλλοντας απεσταλμένους ζήτησε το έλεός μας. Και απέδωσε στην αυτοκρατορική μας εξουσία όρκο υποταγής και με όρκο (πίστης) υποσχέθηκε να μας υπηρετεί με τον στρατό του εναντίον κά-

23. Για τα ζητήματα αυτά βλ. μεταξύ άλλων, W. Georgi, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159-1180*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1990, σ. 83-86. P. Classen, «Die Komnenen und die Kaiserkrone des Westens», *Journal of Medieval History* 3.1(1977), σ. 207-224. Του ιδίου, *La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa et le città italiane*, στο *Popolo e Stato in Italia nell'età di Federico Barbarossa. Alessandria e la Lega Lombarda*, Torino, 1970, σ. 263-279. H.-D. Kahl, «Römische Krönungspläne im Komnenenhaus? Ein Beitrag zur Entwicklung des Zweikaiserproblems in 12. Jahrhundert», *Archiv für Kulturgeschichte* 59 (1977), σ. 286-295. P. Lamma, Comneni e Staufer. *Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, τόμ. 2, Roma, 1957, σ. 1-292. P. Magdalino, *ό.π.*, σημ. 22, σ. 86-92. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, *ό.π.*, σημ. 6, σ. 106-107.

24. W. Georgi, *ό.π.*, σ. 232-236. P. Lamma, *ό.π.*, σ. 249-250. R.-J. Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeli (1081-1204)*, Amsterdam, 1984, σ. 496. P. Magdalino, *ό.π.*, σημ. 22, σ. 92-94.

25. Αναλυτική παρουσίαση του θέματος και κριτική των απόψεων των σύγχρονων ιστορικών που παρουσιάζουν την εκστρατεία στο Μυριοκέφαλο ως σταυροφορία, στο E. Χρυσός, «1176 A Byzantine Crusade?» (άρθρο υπό έκδοση).

θε ανθρώπου, έτσι ώστε να είναι φίλος των φίλων μας και εχθρός των εχθρών μας»²⁶. Δεν πιστεύω ότι στόχος του Μανουήλ Α΄ ήταν να απειλήσει τον δυτικό αυτοκράτορα με την ενδεχόμενη ανάληψη μίας ακόμη εκστρατείας στη Δύση, η οποία αυτή τη φορά θα είχε και την ενίσχυση του στρατού του σουλτάνου. Η προσπάθειά του έγκειται στο να κάνει μία εμφάνιση ισχύος και να επιβληθεί απέναντι στον ιδεολογικό του αντίπαλο ως ο μόνος ρωμαίος αυτοκράτορας. Γι' αυτόν τον λόγο παρουσίασε εσκεμμένα τις σχέσεις του με τον σουλτάνο του Ικονίου να ορίζονται από το φεουδαρχικό Δίκαιο²⁷. Ο εχθρός της χριστιανοσύνης είχε αναγνωρίσει, και μάλιστα με όρκο υποταγής και πίστης, τον χριστιανό αυτοκράτορα ως κύριό του. Ο Μανουήλ Α΄ είχε επιτελέσει το καθήκον του θεόστεπτου αυτοκράτορα και είχε επιβεβαιώσει κατ' αυτόν τον τρόπο τη θέση του στην Οικουμένη.

Ο Φρειδερίκος Α΄ που είχε ήδη πληροφορηθεί την ήττα στο Μυριοκέφαλο, απάντησε με μία επιστολή, της οποίας το περιεχόμενο εμπλουτίζει την αυτοκρατορική ιδέα περί *translatio imperii* με ένα ιδιαίτερο στοιχείο. Η καινούργια ιδεολογική θεώρηση παρουσιάζεται στην τίτλωση της επιστολής, όπου ο δυτικός αυτοκράτορας εκτός των καθιερωμένων προσδιορισμών, προσθέτει και έναν καινούργιο: «Ο Φρειδερίκος με την εύνοια της θείας πραότητας ένδοξος θριαμβευτής, αυτοκράτορας των Ρωμαίων, από τον Θεό εστεμμένος, υπέροχος, πιστός εν Χριστώ, μέγας, ειρηνοποιός, ένδοξος, καίσαρας, διοικητής των Ελλήνων, και παντοτινά σεβαστός, στον ευγενή και λαμπρό βασιλιά των Ελλήνων και αυτοκράτορα, Εμμανουήλ, (απευθύνει) τον χαιρετισμό του και τη στοργή της αδελφικής αγάπης»²⁸. Για πρώτη φορά

26. *Annales Stadenses* (έκδ. I. M. Lappenberg), στο *MGH SS XVI*, Stuttgart, 1994², σ. 349₁₁₋₁₈: Anno domini 1180. Eodem tempore Manuel Graecorum imperator, bellum contra soldanum habuit, de quo imperatori scripsit, salutatione sic posita: Manuel in Christo Deo fidelis imperator, porphirogenitus, divinitus coronatus, regnator, potens, excelsus et semper augustus et Romanorum moderator magnificus, nobilissimo et gloriosissimo regi Alemanniae et imperatori et dilecto fratri, imperii nostri salutem et fraterni amoris affectum. Et in fine epistolae sic: Sultanus imperio nostro se dedit et missis legatis misericordiam postulavit, fecitque imperio nostro omnium, et iuramento pollicitus est servire nobis contra omnem hominem cum exercitu suo, ita ut sit amicorum nostrorum amicus et inimicorum inimicus.

27. Για τις γνώσεις των Βυζαντινών στο φεουδαρχικό Δίκαιο, βλ. J. Ferluga, «La li-gesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance», *Zbornik radova vizantološkoy instituta* 7 (1961), σ. 97-123.

28. Η επιστολή παρατίθεται σύμφωνα με την έκδοση του O. Kresten, «Der "Anred-streit" zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon», *Römische Historische Mitteilungen* 34/35 (1992-93), σ. 108-109: Fridericus divina favente clementia inclitus triumphator, Romanorum imperator, a Deo coro-

δυτικός αυτοκράτορας όχι απλώς αρνήθηκε στο πλαίσιο της δυτικής αντίληψης περί *translatio imperii* στον βυζαντινό τον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο, αλλά επιπλέον εξέφρασε με τον προσδιορισμό «*moderator Graecorum*» κυριαρχικά δικαιώματα επί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ο Βαρβαρόσσα στήριξε αυτές τις αξιώσεις στην αυτοκρατορική ιδεολογία περί τη μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας στη Δύση χάρη στις νικηφόρες εκστρατείες των προηγούμενων αυτοκρατόρων²⁹. Τόνισε λοιπόν στη συνέχεια της επιστολής: «Η φιλοπονία και η ευτυχής νίκη διαφύλαξε με τη θεία χάρη τη μοναρχία των προγενεστέρων θείας μνήμης αυτοκρατόρων της πόλης της Ρώμης και αυτήν παρέδωσε σε εμάς μέχρι και σήμερα διαδοχικά και με ισχύ, ώστε όχι μόνο η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία να υπόκειται στη δική μας διακυβέρνηση, αλλά ακόμη και το Βασίλειο των Ελλήνων να οφείλει να διοικείται σύμφωνα με τη θέλησή μας και να κυβερνάται υπό τη δική μας αυτοκρατορική εξουσία»³⁰. Για να ενισχύσει μάλιστα την εικόνα του ως ρυθμιστή των υποθέσεων Δύσης και Ανατολής, ο Φρειδερίκος Α΄ δεν δίστασε να προσφέρει τη βοήθεια του στον Μανουήλ Α΄, ώστε ο τελευταίος να διευθετήσει τα προβλήματα που είχε με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως: «Πληροφορήθηκε όμως η μεγαλοπρέπειά μας, ότι κάποια αιτία προκάλεσε ανάμεσα στον Πατριάρχη της Αγίας Σοφίας και στη δική σου ευγένεια αρχή διχόνοιας. Αν σκοπεύεις να συμφιλιωθείτε, θα μπορούσεις να μας έχεις συνεργούς στο αγαθό της ειρήνης»³¹.

Η επιστολή αυτή, για την αυθεντικότητα της οποίας δεν πρέπει να

natus, sublimis, in Christo fidelis, magnus, pacificus, gloriosus, cesar, Graecorum moderator et semper augustus nobili et illustri regi Graecorum et imperatori, Emanueli, dilecto fratri suo, salutem et fraternę dilectionis affectum.

29. Βλ. σ. 201.

30. *Ο.π.*, σημ. 28: *Predecessorum nostrorum divę memorię inperatorum urbis Romę monarchiam divino munere strennitas et felix obtinuit Victoria eamque nobis usque ad hec tempora successive potenterque transmisit, ut non solum Romanum imperium nostro disponatur moderamine, verum etiam regnum Grecię ad nutum nostrum regi et sub nostro gubernari debeat imperio. Na τονιστεί στο σημείο αυτό ότι η διάκριση imperium Romanum/regnum Grecię αποκαλύπτει ότι ο δυτικός αυτοκράτορας είχε συνείδηση των γεωγραφικών ορίων, στα οποία εκτεινόταν η εξουσία του. Η ιδέα της οικουμενικότητας όμως, η οποία αποτελούσε βασικό στοιχείο της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ιδέας, ήταν εκείνη που «νομιμοποιούσε» τις αξιώσεις του Φρειδερίκου Α΄ επί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, όπως άλλωστε τόνισε και ο ίδιος στην απάντησή του προς τον Μανουήλ Α΄.*

31. *Ο.π.*: *Audivit autem nostra maiestas, quod occasio quedam inter patriarcham Sanctę Sophię tuamque nobilitatem praeubuit seminarium discordię. Cui si reconciliari intendis, pro bono pacis nos cooperatores habere poteris.*

αμφιβάλλουμε³², δικαιολογεί τον ισχυρισμό, ότι η δυτική αυτοκρατορική ιδεολογία άρχισε την περίοδο αυτή να διαμορφώνει μία διαφορετική θεώρηση της *translatio imperii*, η οποία ιδεολογικά συνέκλινε με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία περί οικουμενικότητας, όπως τουλάχιστον αυτή είχε εκφραστεί από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄, ο οποίος εξεστράτευσε στον ιταλικό χώρο χωρίς να λάβει υπ' όψιν τα συμφέροντα της Δυτικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή αυτή. Επιπλέον η απάντηση του Φρειδερίκου Α΄ αποκαλύπτει και έναν έντονο προβληματισμό του δυτικού αυτοκράτορα για τον ρόλο του στην οικουμένη και κυρίως για τις πολιτικές αξίες, σύμφωνα με τις οποίες θα επιτελούσε αυτόν τον ρόλο. Η αναγνώριση της θεωρητικής οικουμενικής ισχύος του δυτικού *imperium* προϋπέθετε και απαιτούσε την αποδυνάμωση της πολιτικής θέσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το αίτιο της στροφής της δυτικής αυτοκρατορικής σκέψης δεν μπορεί παρά να διαγνωσθεί στην πολιτική του Μανουήλ Α΄, ο οποίος απ' ενός με την εκστρατεία στην Ιταλία και την καλλιέργεια σχέσεων με τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄ και τις βορειοϊταλικές πόλεις, απ' ετέρου με την προβολή της εκστρατείας στο Μυριοκέφαλο ως σταυροφορικής κίνησης, θέλησε να κατοχυρώσει τη θέση του ως μοναδικού οικουμενικού αυτοκράτορα, προστάτη της χριστιανοσύνης, της οποίας η διοίκηση του ανατέθηκε από τον ίδιο τον Θεό.

Για να μπορέσει να γίνει κατανοητό πόσο ρευστή ιδεολογικά ήταν η συγκεκριμένη περίοδος στη Δύση (1153-1173) λόγω των ενεργειών του Μανουήλ Α΄ και τι είδους διεργασίες σε επίπεδο πολιτικής προπαγάνδας και ιδεολογίας αυτές προκάλεσαν, είναι σκόπιμο να παρουσιαστεί μία επιστολή που εστάλη στον βυζαντινό αυτοκράτορα το 1163 από τον πρεσβύτερο καρδινάλιο του Αγίου Πέτρου *in vinculo*, Γουλιέλμο, ο οποίος υποδείκνυε στον Μανουήλ Α΄ ότι οι συγκυρίες ήταν ευνοϊκές, για να συμμαχήσει με τον Γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο Ζ΄ (1137-1180), εναντίον προφανώς του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα. Στην *inscriptio* ο καρδινάλιος αποκάλυψε τον Μανουήλ Α΄ *imperator semperque augustus*, αποφεύγοντας, εσκεμμένα πιστεύω, να αποδώσει τον προσδιορισμό *Constantinopolitanus* ή *Graecorum*, για να αφήσει ανοιχτό το ζήτημα των πολιτικών ορίων της βυζαντινής αυτοκρατορικής εξουσίας και να εκθρέψει τις οικουμενικές φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα. Με αυτόν τον τρόπο θα πετύχαινε την αναγκαία για την Αγία Έδρα βυζαντινή βοήθεια εναντίον του Φρειδερίκου Α΄. Να τονίσω στο σημείο αυτό ότι, τουλάχιστον απ' όσο γνωρίζω, η προ-

32. O. Kresten, *ό.π.*, σημ. 28, σ. 72-106.

σφώνηση *semperque augustus*, δεν αποδιδόταν από δυτικής πλευράς στους βυζαντινούς αυτοκράτορες, καθώς αποτελούσε προσδιοριστικό του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου.

Η συνέχεια της επιστολής προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη έκπληξη: «Από τις αυτοκρατορικές χειρονομίες και από την αύξηση των έργων γνωρίζουμε με πόσες τιμές ο σεβασμός των προγενεστέρων σας (sc. αυτοκρατόρων) εξύψωσε την Αγία και Ιερή Ρωμαϊκή Εκκλησία, τη μητέρα όλων των χριστιανών, και διακρίνουμε πόσα προνόμια της δώρισε. Και (γνωρίζουμε) πόσες δυσχέρειες έχουν πλήξει αυτήν την Εκκλησία από την τυραννία των βαρβάρων, από τότε που εκείνοι, όπως είναι γνωστό, σφετερίστηκαν τον αυτοκρατορικό τίτλο»³³. Ο καρδινάλιος αρνήθηκε την *translatio imperii* από τους Βυζαντινούς στους Φράγκους, τους οποίους παρουσίασε ως σφετεριστές του αυτοκρατορικού τίτλου. Ο Φρειδερίκος Α΄, σύμφωνα με αυτήν τη συλλογιστική, έπαινε να είναι ο νόμιμος *imperator Romanorum* και ο Μανουήλ Α΄ *de iure* όφειλε να απαιτήσει να αναγνωριστεί ο τίτλος του επίσημα από τη Δύση. Άγνωστο όμως είναι, αν το περιεχόμενο της επιστολής είχε βρει σύμφωνο τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄, ή αν αυτή εστάλη ποτέ στο Βυζάντιο³⁴.

Σταυροφορία, την τρίτη κατά σειρά, ανέλαβε και ο Φρειδερίκος Α΄ (1188-1190), για να επιτελέσει και εκείνος το καθήκον του θεόστυπτου *imperator Romanorum*. Η αντιπαράθεση που προέκυψε την περίοδο αυτή μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων, προσφέρει στοιχεία που ενισχύουν τις θέσεις που διατυπώθηκαν προηγουμένως. Παρά τη συνθήκη της Νυρεμβέργης του 1188, σύμφωνα με την οποία οι Βυζαντινοί θα διευκόλυναν το πέρασμα του Φρειδερίκου Α΄ από την επικράτεια

33. Recueil des Historiens des Gaules et de la France (έκδ. M. Bouquet), Paris, V. Palmés, 1878, τόμ. XVI, ep. CLXXXIII, σ. 55: Manuel, Dei gratia serenissimo imperatori, semperque augusto, Willelmus eadem gratia S. Petri ad vincula presbyter cardinalis, salutem et continuæ prosperitatis augmentum... Ex imperialibus gestis et ipsorum augmentis operum cognoscentes quantis honoribus prædecessorum vestrorum reverentia, christianorum omnium matrem, sacrosanctam Romanam ecclesiam sublimaverit, quantisque donaverit privilegiis, intuentes; et quanta eidem ecclesie a barbarorum tyrannide fuerint inflicta gravamina, ex quo imperatorium nomen noscitur ab illis usurpatum.

34. Ο H.-D., Kahl, *ό.π.*, σημ. 23, σ. 286, θεωρεί ότι είναι άγνωστο, αν αυτή η επιστολή εστάλη ποτέ. Πάντως σε κάθε περίπτωση φανερώνει ότι στον στενό κύκλο του Αλέξανδρου Γ΄ επικρατούσε ένας προβληματισμός αναφορικά με το θέμα της αναγνώρισης του Μανουήλ Α΄. Ο W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, *ό.π.*, σημ. 6, σ. 107, υποστηρίζει ότι η επιστολή αυτή, την οποία γνώριζε ο Αλέξανδρος Γ΄, αποδεικνύει ότι για μια στιγμή ο πάπας σκέφτηκε σοβαρά να αναγνωρίσει τη βυζαντινή εξουσία στη Δύση.

τους³⁵, οι σχέσεις των δύο Αυτοκρατοριών έφτασαν σε σημείο σύγκρουσης εξαιτίας της απροθυμίας του βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκιου Β΄ Αγγέλου (1185-1195) να διευκολύνει τους σταυροφόρους να διεκπεραιωθούν στη μικρασιατική ακτή, της απόφασής του να συλλάβει και να φυλακίσει τους πρέσβεις του δυτικού αυτοκράτορα και εξαιτίας της άρνησής του να αναγνωρίσει στον Φρειδερίκο Α΄ τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική τιμή³⁶. Μάλιστα ο Ισαάκιος Β΄, στην προσπάθειά του να κάνει μία επίδειξη δύναμης απέναντι στον αντίπαλό του, του απηύθυνε, σύμφωνα με τις δυτικές πηγές, μία επιστολή, όπου αφ' ενός στην τίτλωση του αρνήθηκε την κατοχή του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου, αφ' ετέρου τον κατηγορήσε ότι είχε εισέλθει σε βυζαντινά εδάφη ενάντια στη θέλησή του³⁷. Οι ενέργειες του Ισαάκιου Β΄ και οι συγκρούσεις που ακολούθησαν μεταξύ των δύο στρατευμάτων, οδήγησαν τον δυτικό αυτοκράτορα στη σκέψη να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, σχέδιο που σε καμία περίπτωση δεν συμπεριλαμβανόταν στους στόχους της σταυροφορικής του εκστρατείας³⁸. Κάτω όμως από την πίεση των αντιπαραθέσεων με τους Βυζαντινούς έγραψε στον γιο και διάδοχό του, Ερρίκο Στ΄, και του έδωσε την οδηγία να οργανώσει στράτευμα για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης με τη συμμεχία μάλιστα των ναυτικών δυνάμεων της Ιταλίας³⁹.

35. C. M. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge Massachusetts, 1968, σ. 176-177. E. Eickhoff, *Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I.*, [Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 17], Tübingen, 1977, σ. 42-43. J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, London/New York, 2003, σ. 132-133.

36. E. Eickhoff, *ό.π.*, σ. 67-69; J. Harris, *ό.π.*, σ. 133-134.

37. *Historia Peregrinorum* (έκδ. A. Chroust), στο *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* [MGH Scriptores rerum Germanicarum Nova Series, τόμ. 5], Berlin, 1964², σ. 140₁₂₋₂₂: Ibi imperator de captione nunciorum suorum certificatus est, cui quidam Pisanus nomine Iacob, inpetrata prius securitate, obtulit literas, hoc modo in ipso salutationis exordio Constantinopolitani imperatoris fastum et arroganciam exprimentes: «Ysachius a deo constitutus imperator sacratissimus excellentissimus sublimis Romanorum moderator Angelus tocius orbis heres corone magni Constantini dilecto fratri imperii sui maximo principi Alemannie gratiam suam et fraternam et puram dilectionem». Et erat continencia literarum: ipsum de presumptuoso imperatoris et peregrinorum adventu in Grecia contra sui voluntatem imperii plurimum indignari.

38. E. Eickhoff, *ό.π.*, σημ. 36, σ. 73. S. Kindlimann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreichs in Byzanz*, Zürich, 1969, σ. 205-215.

39. *Historia de expeditione Friderici* (έκδ. A. Chroust), στο *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* [MGH Scriptores rerum Germanicarum Nova Series, τόμ. 5], Berlin, 1964², σ. 42₁₂₋₂₀: (Επιστολή στον Ερρίκο, τέλη Αυγούστου 1189) Quoniam igitur impossibilis est transitus noster per brachium sancti Georgii, nisi ab imperatore Constantinopolitano electissimos atque omni exceptione maiores obtineamus obsides

Τέλη Οκτωβρίου 1189 ο Ισαάκιος Β΄ αποφάσισε να διαπραγματευτεί και έστειλε πρεσβεία στον Φρειδερίκο Α΄, στον οποίο όμως για άλλη μία φορά δεν αναγνώρισε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική τιμή. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον δυτικό αυτοκράτορα σε μία ιδιαίτερη θεώρηση της *translatio imperii*. Ο Φρειδερίκος Α΄ απάντησε στους βυζαντινούς πρέσβεις αποφασισμένος να δώσει ένα μάθημα πολιτικής ιστορίας: «Μήπως δεν γνωρίζεις ο κύριός σας ποιος είμαι; Μήπως τυχαία δεν με έχει αναγνωρίσει ακόμη; Είμαι λοιπόν και ονομάζομαι Φρειδερίκος, αυτοκράτορας των Ρωμαίων και παντοτινά σεβαστός. Αφού ύστερα από 400 χρόνια νόμιμης και διαδοχικής κατοχής των προγενεστέρων μου (αυτοκρατόρων) το σκήπτρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας παραδόθηκε σε εμένα, το κράτησα ακλόνητα 30 χρόνια και μέχρι τώρα το κατέχω χωρίς να το έχει διεκδικήσει κάποιος άλλος ηγεμόνας. Το πώς (το σκήπτρο αυτό) μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη στη Ρώμη εξαιτίας της νωθρότητας και της αργοπορημένης βοήθειας κάποιου από τους προγενέστερους του κύριού σας, το μαρτυρούν εκείνοι, οι οποίοι διηγήθηκαν τις πράξεις των Ρωμαίων και τη διαδοχή των γεγονότων. Θα όφειλε, λοιπόν, (ο κύριός σας) να αποκαλεί τον εαυτό του όχι διοικητή *Romanorum*, αλλά καλύτερα *Romaniorum*»⁴⁰.

Το ερώτημα που προκύπτει από την ανάγνωση αυτής της πηγής είναι ποιος βυζαντινός αυτοκράτορας με ποια νωθρή και αργοπορημένη βοήθεια ευθύνεται για την *translatio imperii* του 800. Μία σύγχρονη πηγή της σταυροφορίας του Φρειδερίκου Α΄, συντεταγμένη από έναν αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων, μέλος της αυτοκρατορικής καγκελλαρίας⁴¹,

et totam Romaniam nostro subiciamus imperio, regię nobilitatis tuę commonentes rogamus prudentiam, quatenus idoneos serenitatis tuę legatos Ianuam, Venetias, Anconam atque Pisam et ad alia loca pro galearum atque vascellorum transmittas p̄sidio, ut Constantinopolim circa medium martium nobis occurrentes ipsi per mare, nos vero per terram civitatem oppugnemus.

40. *Historia Peregrinorum*, ό.π., σημ. 37, σ. 143₄₀-144₁₂: Desinat ergo vel de ipso non fero equanimiter, si tam arroganter me presumat de cetero salutare. An nescit dominus vester, quis sum? Nondum forsitan me agnovit? Sum utique et dicor Fridericus Romanorum imperator et semper augustus. A quadringentis annis Romani sceptrum imperii legitima et successiva antecessorum meorum possessione mihi transmissum tricennali possessione hucusque inconcusse tenui et adhuc obtineo nullo principum reclamante. Quod, qualiter propter desidiam et tardum succursum cuiusdam ex predecessoribus domini vestri a Constantinopoli Romam translatus sit, testificantur illi qui gesta Romanorum et facti seriem revoluerunt. Non ergo Romanorum sed potius Romaniorum moderatorem se dicere debuisset.

41. Ο συντάκτης του έργου *Historia de expeditione Friderici*, του οποίου η ταυτότητα δεν είναι γνωστή, αναφέρεται συνήθως στη βιβλιογραφία ως (ψευδο)-μοναχός Ansbert. Για τον ρόλο του στην Γ΄ Σταυροφορία, βλ. A. Chroust, ό.π., σημ. 37, σ. XLIII-XLVIII.

προσφέρει περισσότερες πληροφορίες παρουσιάζοντας την απάντηση του αυτοκράτορα: «Όλοι όσοι έχουν υγιή νου, ομολογούν ότι, επειδή ένας είναι ο μονάρχης αυτοκράτορας των Ρωμαίων, έτσι και ένας είναι ο πατέρας οικουμενικός ποντίφηκας, δηλαδή ο Ρωμαίος. Γι' αυτό, αφού εγώ κατέχω με ηρεμία τα σκήπτρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας περισσότερο από τριάντα χρόνια, χωρίς την εναντίωση κανενός βασιλιά ή ηγεμόνα, και στη Ρωμαϊκή πόλη πήρα το χρίσμα με αυτοκρατορική ευλογία από τον Ρωμαίο ποντίφηκα και ανυψώθηκα σ' αυτήν τη μοναρχία, την οποία οι προγενέστεροί μου αυτοκράτορες των Ρωμαίων μετά από περισσότερα από τετρακόσια χρόνια σε μένα ένδοξα παρέδωσαν, αφ' ότου αυτή μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη στην παλαιά έδρα της Αυτοκρατορίας, την κεφαλή της οικουμένης, τη Ρώμη, με τις επευφημίες των Ρωμαίων και των ηγεμόνων της Αυτοκρατορίας και με την εξουσία του ύψιστου ποντίφηκα και της Αγίας καθολικής Εκκλησίας εξαιτίας της αργοπορημένης και άκαρπης βοήθειας του αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως εναντίον των τυράνων της Εκκλησίας, προκαλεί μεγάλη έκπληξη, γιατί ο αδελφός μου, ο δικός σας αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως, σφετερίζεται αδρανή και σ' αυτόν ακατάλληλο λεξιλόγιο και δοξάζεται ανόητα με εντελώς ξένη γι' αυτόν τιμή, αφού σίγουρα γνωρίζει ότι εγώ και κατ' όνομα λέγομαι και πράγματι είμαι ο Φρειδερίκος ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων και παντοτινά σεβαστός»⁴².

Η απάντηση του Φρειδερίκου Α' προς τους βυζαντινούς πρέσβεις αποτελεί μία σημαντική αλλαγή της δυτικής αυτοκρατορικής σκέψης όσον αφορά την *translatio imperii*. Κατ' αρχάς η συγκεκριμένη θεώρηση σχεδόν ταυτίζεται με τις συνιστώσες της παπικής ιδεολογίας. Ο δυτικός αυτοκράτορας, τονίζοντας την επαναφορά του κέντρου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Ρώμη, μεγεθύνει τη σημασία που είχαν

42. *Historia de expeditione Friderici*, ό.π., σημ. 39, σ. 49₂₇-50₁₆: Omnibus qui sani mentis sunt, constat, quia unus est monarchos imperator Romanorum, sicut et unus est pater universalis pontifex videlicet Romanus; ideoque cum ego Romani imperii sceptrum plus quam triginta annos absque omnium regum vel principum contradictione tranquille tenuerim et in Romana urbe a summo pontifice imperiali benedictione unctus sim et sublimatus, quam denique monarchiam predecessores mei imperatores Romanorum per plus quam quadringentos annos mihi gloriose transmiserint, utpote a Constantinopolitana urbe ad pristinam sedem imperii caput orbis Romam acclamatione Romanorum et principum imperii, auctoritate quoque summi pontificis et sanctę catholicę ecclesię translata propter tardum et infructuosum Constantinopolitani imperatoris auxilium contra tyrannos ecclesię, mirandum est admodum, cur frater meus vester Constantinopolitanus imperator usurpet inefficax [et] sibi indebitum vocabulum et gloriatur stulte alieno sibi prorsus honore, cum liquido noverit me et nomine dici et re esse Fridericum Romanorum imperatorem semper augustum.

για την αυτοκρατορική στέψη οι επευφημίες των ρωμαίων πολιτών, καθώς τις παραθέτει μαζί με εκείνες των ηγεμόνων του Γερμανικού Βασιλείου (*acclamatione Romanorum et principum imperii*), οι οποίοι εξέλεξαν τον *rex Romanorum*. Επιπλέον τονίζει εμμέσως πλην σαφώς την εξουσία του ποντίφηκα να απονέμει τον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο, μιλώντας για την *auctoritas summi pontificis*, χάρη στην οποία επετεύχθη η *translatio imperii*. Για πρώτη φορά από τότε που εξελέγη *rex Romanorum* (1152) και εστέφθη *imperator Romanorum* (1155) αναγνώρισε ο Φρειδερίκος Α΄ τέτοιου είδους εξουσίες στον πάπα και στους ρωμαίους πολίτες. Για να γίνει κατανοητή αυτή η ιδεολογικο-πολιτική αλλαγή, αρκεί να αναφερθεί η στάση του απέναντι στους εκπροσώπους του ρωμαϊκού κοινοτικού κινήματος, οι οποίοι τον Ιούλιο του 1155, λίγο πριν την αυτοκρατορική στέψη, τον συνάντησαν μεταξύ Sutri και Ρώμης και του προσέφεραν το αυτοκρατορικό στέμμα. Οι Ρωμαίοι πολίτες, οι οποίοι επιζητούσαν την αναβίωση της *res publica romana* και διεκδικούσαν από την Αγία Έδρα την εξουσία της Ρώμης⁴³, τόνισαν στον Φρειδερίκο Α΄, ότι εκείνοι κατείχαν την αυτοκρατορική εξουσία και οι ίδιοι θα του την παραχωρούσαν με ορισμένες βέβαια προϋποθέσεις: «Άκουσε, λοιπόν, πρίγκιπα, με υπομονή και πραότητα κάποια στοιχεία για τη δική σου και τη δική μου δικαιοσύνη! Πρώτα όμως για τη δική σου και μετά για τη δική μου. Πρώτα από τον Δία λοιπόν. Ήσουν ξένος και σε έκανα πολίτη. Έπηλυσ έφτασες από τις περιοχές πέραν των Άλπεων και σε κατέστησα ηγεμόνα. Ότι ήταν δικό μου σύμφωνα με το δίκαιο, σου το έδωσα. Πρώτα, λοιπόν, για να διαφυλαχθούν τα χρηστά μου ήθη και οι αρχαίοι νόμοι, που με κατάλληλα έγγραφα κατοχυρώθηκαν σε εμένα από τους προγενέστερους σου αυτοκράτορες, οφείλεις να παρέχεις ασφάλεια, για να μην καταλυθούν από τη λύσσα των βαρβάρων' στους άρχοντές μου, με τις επευφημίες των οποίων θα αναγορευτείς (αυτοκράτορας) στο Καπιτώλιο, οφείλεις να δώσεις για τις δαπάνες τους μέχρι πέντε χιλιάδες λίβρες' οφείλεις να διώξεις την αδικία από την πόλη μέχρι του σημείου να χύσεις το αίμα σου και όλα αυτά να τα κατοχυρώσεις με πρόνοια και να τα επιβεβαιώσεις ένορκα με το ίδιο σου το χέρι»⁴⁴.

43. I. Baumgärtner, «Rombeherrschung und Romerneuerung. Die römische Kommune im 12. Jahrhundert», *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 69 (1989), σ. 27-79. J. Strothmann, *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 47], Köln-Weimar-Wien, 1998.

44. Otto, GF, *ό.π.*, σημ. 15, II, 31, σ. 344-346: Audi ergo, princeps, patienter et clementer pauca de tua ac de mea iustitia! Prius tamen de tua quam de mea. Etenim a Iove principium. Hospes eras, civem feci. Advena fuisti ex Transalpinis partibus, principem

Ο Βαρβαρόσσα απέρριψε τις αξιώσεις των ρωμαίων πολιτών και για να αντιμετωπίσει τις κυριαρχικές απαιτήσεις τους, στηρίχτηκε στην αυτοκρατορική ιδεολογία περί *translatio imperii*. Τόνισε, λοιπόν: «Είναι γνωστό με ποιον τρόπο η ισχύς της ευγένειάς σου από αυτήν την πόλη μας μεταφέρθηκε αρχικά στη βασιλική πόλη της Ανατολής, και ότι για πολλά χρόνια ο Γραικύλος απομυζούσε πεινασμένους τους μαστούς του πλούτου σου. Ξαφνικά ήλθε ο Φράγκος, ευγενής πράγματι και κατ' όνομα και κατ' έργο, και αυτήν την ιθαγένεια, η οποία είχε τότε απομείνει σε εσένα, την άρπαξε με ανδρεία. Θέλεις να γνωρίσεις τη δόξα της Ρώμης σου; Τη σπουδαιότητα της συγκλητικής αξιοπρέπειας; Τη διάταξη των σκηνών (στα στρατόπεδα); Την ανδρεία και την πειθαρχία της τάξης των ιππέων, την ατρόμητη και αδάμαστη τόλμη, όταν εκείνη (η τάξη) προχωράει στη μάχη; Κοίταξε τη δική μας Αυτοκρατορία. Όλα αυτά βρίσκονται σε εμάς. Σε μας περιήλθαν όλα αυτά μαζί με την αυτοκρατορική εξουσία. Δεν ήρθε σε εμάς γυμνή η αυτοκρατορική εξουσία. Ενδεδυμένη με την ανδρεία της ήρθε, μαζί της έφερε τα κοσμήματά της. Σε εμάς βρίσκονται οι ύπατοί σου. Σε εμάς βρίσκεται η σύγκλητός σου. Σε εμάς βρίσκεται ο ιππέας σου. Οι ίδιοι οι ηγεμόνες των Φράγκων οφείλουν να σε διοικούν σύμφωνα με την κρίση τους, ο ίδιοι οι ιππείς των Φράγκων οφείλουν να απωθούν με το ξίφος τις εναντίον σου αδικίες»⁴⁵. Είναι σημαντικό της ιδεολογικής τοποθέτησης το ότι ο Φρειδερίκος Α' επικαλέστηκε την αυτοκρατορική εκδοχή της *translatio*, δηλαδή ότι το *imperium* μεταφέρθηκε *a Graecis ad Francos* μόνο με τις αυτοκρατορικές ενέργειες, την κατάκτηση δηλαδή, και όχι με τη νόμιμη εξουσία της Ρωμαϊκής Εκκλη-

constitui. Quod meum iure fuit, tibi dedi. Debes itaque primo ad observandas meas bonas consuetudines legesque antiquas, mihi ab antecessoribus tuis imperatoribus idoneis instrumentis firmatas, ne barbarorum violentur rabie, securitatem prebere, officialibus meis, a quibus tibi in Capitolio adclamandum erit, usque ad quinque milia librarum expensam dare, iniuriam a re publica etiam usque ad effusionem sanguinis propellere et hec omnia privilegiis munire sacramentique interpositione propria manu confirmare.

45. Otto, GF, *ό.π.*, σημ. 15, II, 32, σ. 346-348: Clarum est, qualiter primo nobilitatis tue robur ab hac nostra urbe translatum sit ad Orientis urbem regiam, et per annorum curricula ubera deliciarum tuarum Greculus esuriens suxerit. Supervenit Francus, vere nomine et re nobilis, eamque, que adhuc in te residua fuit, ingenuitatem fortiter eripuit. Vis cognoscere antiquam tue Rome gloriam? Senatorie dignitatis gravitatem? Tabernaculorum dispositionem? Equestris ordinis virtutem et disciplinam, ad conflictum procedentis intemeratam ac indomitam audaciam? Nostram interue rem publicam. Penes nos cuncta hec sunt. Ad nos simul omnia hec cum imperio demanarunt. Non cessit nobis nudum imperium. Virtute sua amictum venit, ornamenta sua secum traxit. Penes nos sunt consules tui. Penes nos est senatus tuus. Penes nos est miles tuus. Proceres Francorum ipsi te consilio regere, equites Francorum ipsi tuam ferro iniuriam propellere debebunt.

σίας, όπως η παπική πλευρά υποστήριζε και πρόβαλλε έντονα, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της έριδος περί της περιβολής (1075-1122), με στόχο να υπερασπιστεί το κατ' αυτήν αναφαίρετο δικαίωμά της να αναγορεύει αυτοκράτορες⁴⁶.

Εξίσου κατηγορηματικά είχε απορρίψει ο Φρειδερίκος Α΄ και τις παπικές αξιώσεις περί απονομής του αυτοκρατορικού τίτλου. Τον Οκτώβριο του 1157 στη Δίαιτα της Βεσανçon ο ποντίφηκας Αδριανός Δ΄ (1154-1159), μέσω των απεσταλμένων του, χαρακτήρισε την αυτοκρατορική εξουσία παπικό *beneficium*, χωρίς να διευκρινίσει αν με τη διάσημη αυτή λέξη αντιμετώπιζε το αυτοκρατορικό στέμμα ως παπικό «φέουδο» ή απλώς ως «ευεργεσία»: «Οφείλεις, ενδοξότατε υιέ, να φέρεις μπροστά στα μάτια του νου σου, με πόση ευχαρίστηση και πόση τερπνότητα σε υποδέχτηκε σε κάποιο από τα προηγούμενα χρόνια η Ιερή και Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, με πόση στοργή καρδιάς (σε) αντιμετώπισε, πόση πλησμονή αξιοπρέπειας και τιμής σου απέφερε, και με ποιον τρόπο, αφού σου προσέφερε πρόθυμα το διάσημο του αυτοκρατορικού στέμματος, φρόντισε να περιθάψει την κορυφή της μεγαλοπρέπειάς σου στον μεγαλόψυχο κόλπο της, με το να μην πράττει απολύτως τίποτα, το οποίο θα γνώριζε ότι αντιτίθεται στο ελάχιστο στη βασιλική θέληση. Δεν μετανιώνουμε όμως καθόλου που εκπληρώσαμε σε όλα τις επιθυμίες της θέλησής σου και μάλιστα, αν η εξαιρετικότητά σου είχε λάβει από τα χέρια μας ακόμη μεγαλύτερα *beneficia* (sc. «ευεργεσίες» ή «φέουδα»), αν αυτό ήταν δυνατό να γίνει, θα είχαμε λόγους να χαιρόμασταν, λαμβάνοντας υπ' όψιν πόσο όφελος και πόσα πλεονεκτήματα θα μπορούσαν να προέλθουν μέσω εσού για την εκκλησία του Θεού και για εμάς»⁴⁷.

46. W. Goez, *ό.π.*, σημ. 5, σ. 125-156.

47. Otto, GF, *ό.π.*, σημ. 15, III, 11, σ. 142: Debes enim, gloriosissime fili, ante oculos mentis reducere, quam gratanter et quam iocunde alio anno mater tua sacrosancta Romana ecclesia te suscepit, quanta cordis affectione tractaverit, quantam tibi dignitatis plenitudinem contulerit et honoris, et qualiter imperialis insigne corone libentissime confrens benignissimo gremio suo tue sublimitatis apicem studuerit confovere, nihil prorsus efficiens, quod regie voluntati vel in minimo cognosceret obviare. Neque tamen penitet nos desideria tue voluntatis in omnibus implevisse, sed, si maiora beneficia excellentia tua de manu nostra suscepisset, si fieri posset, considerantes, quanta ecclesie Dei et nobis per te incrementa possint et commoda provenire, non inmerito gauderemus. Για το επεισόδιο στην Βεσανçon βλ. μεταξύ άλλων W. Heinemeyer, «Beneficium-non feudum sed bonum factum. Der Streit auf dem Reichstag zu Besançon 1157», *Archiv für Diplomatik* 15 (1969), σ. 155-236. M. Maccarrone, *Papato e Impero dalla elezione di Federico I alla morte di Adriano IV. (1152-1159)*, Roma, 1959, σ. 158-243. M. Pacaut, *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, 1956, σ. 92-102.

Η ενέργεια αυτή που προκάλεσε την οργή των παρευρισκόμενων Γερμανών ηγεμόνων, έδωσε στον Φρειδερίκο Α΄ την ευκαιρία να διατυπώσει τις απόψεις του για τις πηγές της αυτοκρατορικής εξουσίας. Τόνισε, λοιπόν, ότι η εξουσία τόσο του Γερμανικού Βασιλείου όσο και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του δόθηκαν από τον Θεό μόνο μέσω της εκλογής των ηγεμόνων: «Επειδή διά της εκλογής των ηγεμόνων λάβαμε τη βασιλική και την αυτοκρατορική εξουσία μόνο από τον Θεό, ο οποίος στο πάθος του Χριστού, του υιού του, ανέθεσε τη διοίκηση της οικουμένης απαραίτητα και στα δύο ξίφη και επειδή ο απόστολος Πέτρος με αυτήν τη διδαχή παίδευσε τον κόσμο: «τον Θεό να φοβάσθε, τον βασιλέα να τιμάτε» (Α΄ Πετ, 2,17), όποιος ισχυρίζεται ότι λάβαμε το αυτοκρατορικό στέμμα ως φέουδο από τον κύριο πάπα, εναντιώνεται στη θεϊκή τάξη και τη διδασκαλία του Πέτρου και είναι ένοχος ψεύδους»⁴⁸. Με αυτόν τον τρόπο και στηριζόμενος προφανώς ιδεολογικά στην αυτοκρατορική θεώρηση περί *translatio imperii* παρουσίασε την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη ως επιβεβαιωτική και όχι συστατική του αυτοκρατορικού αξιώματος, αποσυνδέοντας έτσι την αυτοκρατορική εξουσία τόσο από την παπική *auctoritas* όσο και από τις επευφημίες των ρωμαίων πολιτών. Το 1189 όμως, για να επιστρέψουμε στην απάντηση που έδωσε στους πρέσβεις του Ισαάκιου Β΄⁴⁹, και σύμφωνα με την τότε διαμορφωθείσα πολιτική κατάσταση, υπερασπίστηκε με διαφορετικό τρόπο το δικαίωμά του στον ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο, τονίζοντας τη ρωμαϊκή υφή της εξουσίας του και προβάλλοντας στην ουσία τη Ρώμη ως ιδεατή πρωτεύουσα της Δυτικής Αυτοκρατορίας⁵⁰, η οποία είχε «συμβολικό μεν αλλά πολύ ισχυρό νομιμοποιητικό ρόλο για τη διεκδίκηση της αρχαίας, ρωμαϊκής οι-

48. Otto, GF, *ό.π.*, σημ. 15, III, 13, σ. 420: Cumque per electionem principum a solo Deo regnum et imperium nostrum sit, qui in passione Christi filii sui duobus gladiis necessariis regendum orbem subiecit, cumque Petrus apostolus hac doctrina mundum informaverit: Deum timete, regem honorificate, quicumque nos imperialem coronam pro beneficio a domino papa suscepisse dixerit, divine institutioni et doctrine Petri contrarius est et mendacii reus erit.

49. *Ό.π.*, σημ. 42.

50. Πρέπει στο σημείο αυτό να παρατηρηθεί ότι μετά το επεισόδιο στην Besançon (1157) και κατά τη διάρκεια του σχίσματος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (1159-1177) το ιδεολόγημα της Ρώμης ως ιδεατής πρωτεύουσας της Δυτικής Αυτοκρατορίας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη σκέψη του Φρειδερίκου Α΄ εξαιτίας προφανώς της διαμάχης του με τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή ο δυτικός αυτοκράτορας προέβαλε αξιώσεις ακόμη και για το *patrimonium beati Petri*. Βλ. K. Zeillinger, «Kaiseridee, Rom und Rompolitik bei Friedrich I. Barbarossa», *Bulletino dell'Istituto Storico Italiano* 96 (1990), σ. 367-419.

κουμένης»⁵¹. Με αυτό το επιχείρημα μπορούσε ο Φρειδερίκος Α΄ να εδραιώσει τα κυριαρχικά του δικαιώματα απέναντι στους αντιπάλους του διεκδικητές της οικουμενικότητας.

Το δεύτερο αξιοπρόσεκτο στοιχείο της απάντησης του Φρειδερίκου Α΄ προς τους βυζαντινούς πρέσβεις είναι το αίτιο που παρέθεσε για την *translatio* του έτους 800, το οποίο δεν ταυτίζεται με εκείνο που είχε τότε προβληθεί στη Δύση, την κατοχή δηλαδή του βυζαντινού θρόνου από μία γυναίκα, την αυτοκράτειρα Ειρήνη⁵². Αντίθετα εντόπισε το αίτιο της μεταφοράς σε κάποιον βυζαντινό αυτοκράτορα που δεν προστάτευσε την εκκλησία – η λέξη εδώ αφορά μάλλον το σύνολο της χριστιανοσύνης– από τους τυράννους της: «*propter tardum et infructuosum Constantinopolitanum imperatoris auxilium contra tyrannos ecclesiarum*»⁵³. Σε ποιον βυζαντινό αυτοκράτορα αναφερόταν ο Φρειδερίκος Α΄; Κατά τη γνώμη μου δεν υπονοούσε κανέναν που έδρασε την περίοδο του 800, αλλά έναν σύγχρονό του, δηλαδή τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό, ο οποίος προσπάθησε μάταια με την εκστρατεία του το 1175/76 και κυρίως με την επιστολή του προς τη δυτική αυλή μετά την ήττα στο Μυριοκέφαλο⁵⁴ να επιβεβαιώσει την οικουμενικότητα της εξουσίας του με την προβολή του ρόλου του ως προστάτη της χριστιανοσύνης. Λόγω της πολιτικής του δράσης στην Ιταλία, της επιδίωξης δηλαδή της αναγνώρισης της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση μέσω συμμαχιών με τους πολιτικούς αντιπάλους του Βαρβαρόσσα, ο Μανουήλ Α΄ κατέστη το πρότυπο του ιδεολογικού αντιπάλου του δυτικού *imperium* και σφράγισε ανεξίτηλα τη σκέψη του Φρειδερίκου Α΄, ο οποίος έφτασε στο σημείο να ερμηνεύσει κατ' αυτόν τον τρόπο τις ρίζες της *translatio imperii* του 800.

Ανακεφαλαιώνοντας, η δυτική αυτοκρατορική αυλή δεν παγίωσε ποτέ μία ολοκληρωμένη θεωρία περί την αυτοκρατορική εξουσία, με την οποία θα όριζε τη φύση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων και θα ρύθμιζε τις πολιτικο-ιδεολογικές σχέσεις της προς τα άλλα πολιτικά μορφώματα, και κυρίως έναντι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Έδρας. Οι διαφορετικές κατά καιρούς και ανάλογα με τις περιστάσεις ερμηνείες της *translatio imperii*, από την αγνόησή της, τον εμπλουτισμό της με το στοιχείο της επέκτασης της δυτικής αυτοκρατορικής εξουσίας και στην Ανατολή, τη σχεδόν ταύτισή της με την παπική και βυζαντινή θεώρηση, την παράθεση διαφορετικών αιτίων της

51. Ε. Χρυσός, *Το Βυζάντιο και η διεθνής κοινωνία, ό.π.*, σημ. 9, σ. 70.

52. Βλ. σημ. 2.

53. *Ό.π.*, σημ. 40 και 42.

54. Βλ. σημ. 26.

translatio του έτους 800, καταδεικνύουν αυτήν την έλλειψη, καθώς οι ιδεολογικές αυτές θεωρήσεις διαμορφώνονταν ως αντίδραση σε συγκεκριμένες πολιτικές καταστάσεις και τίθεντο στην υπηρεσία της πολιτικής προπαγάνδας για την αντιμετώπιση των φιλόδοξων πολιτικών αντιπάλων. Παράλληλα όμως –και αυτό πρέπει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής– οι ιδεολογικές περί *translatio imperii* διεργασίες της δυτικής αυτοκρατορικής αυλής τον 12ο αι., οι οποίες πυροδοτήθηκαν από τη βυζαντινή πολιτική στη Δύση, ενίσχυσαν την αυτογνωσία των δυτικών αυτοκρατόρων όσον αφορά τον πολιτικό τους ρόλο στην οικουμένη, κλονίζοντας παράλληλα την πολιτική θέση και το γόητρο που έχαιρε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στον δυτικό κόσμο.

Ελένη Τούντα

ΛΕΥΚΗ